

УДК 37.014.523:173:172.15(045)

С. К. СТЕФАНЮКдоктор філософії, професор кафедри політології, соціології, культурології
Харківський національний педагогічний університет ім. Г. Сковороди**С. П. ГУРА**старший викладач
КЗ “Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти” ЗОР**РЕЛІГІЙНО-СІМЕЙНІ ТРАДИЦІЇ – ЗАСІБ ВИЯВУ
ПАТРІОТИЧНОГО СВІТОБАЧЕННЯ**

У статті розглядаються питання культурно-виховного та національно-патріотичного значення релігійно-сімейних традицій. Проілюстровані визначальні фактори виокремлення громадянської активності, що презентуються через сукупність різнобічних аспектів життєдіяльності сім'ї, які є джерелом виховного базису готовності молоді до створення благ суспільства, життєздатної позиції у розбудові майбуття Вітчизни.

Ключові слова: релігійно-сімейні традиції українців, козацька обрядова культура, патріотизм, єдність навчання практики та діяльній культурі, національно-виховна школа, курси духовно-морального спрямування.

Відповідно до Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді (червень 2015) та Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки (жовтень 2015), урахувавши нові суспільно-політичні реалії в Україні після Революції гідності, обставини, пов'язані з російською агресією, усе більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму; основними складовими національно-патріотичного виховання мають стати громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне, духовно-моральне виховання. Оскільки патріотизм – унікальна емоційна якість людини, яка проявляється у громадянській позиції, в духовно-релігійній пам'яті, прихильності до традиційної звичаєвості своїх батьків, тому важливим є ознайомлення сучасних школярів з релігійно-сімейними традиціями українців під час вивчення курсів духовно-морального спрямування.

Національно-козацька духовна культура спадкоємна з древніми батьківськими традиціями. Так сказано у багатьох козацьких документах: писана гетьманська клятва, що скріплювалась печаткою, старшинська клятва, що скріплювалась підписом, козацька Конституція та Преамбула до неї. Майже в кожному рядку названих документів стверджувалося, що Божі закони є в козаків “давні й дідівські”. Відповідно Боже керівництво визначалось для козацтва первинним, що сприймалось з молоком матері [2, с.101].

Необхідно наголосити, що для осмислення кращих ментально-виховних гідно-громадянських ідеалів українська нація завжди використовує досвід дієвості релігійних ідеалів, про що маємо приклади як в період

розвитку громадянського суспільства Київської Русі та Галицько-Волинської держави (публіцисти Никон Великий, Нестор, Сильвестр, Іларіон, Кирил Туровський, Данило Заточник, Клим Смолятич), так в поглядах учених та просвітників від Ренесансу до сьогодення (Г. Смотрицький, І. Вишенський, К. Ставровецький, С. Зизаній, Л. Зизаній, С. Яворський, Ф. Прокопович, І. Копинський, Ф. Сафонович, П. Могила, Д. Туптало, П. Орлик, Г. Сковорода, О. Духнович, Т. Шевченко, Леся Українка, К. Ушинський, І. Огієнко, О. Вишневський, В. Жуковський, М. Євтух, С. Кириленко, Г. Сагач) та багато інших презентантів надбань релігійно-етичної культури в прогресивному розвитку людської цивілізації. Реалізація релігійних зразків та релігійних цінностей сприяє розумінню дієвої презентації моральних та естетичних Біблійних норм, що мають місце у різних століттях буттєвості України.

Верховенство релігійної норми було незаперечне в козаків, адже їх духовна спрямованість орієнтувала на розрізнення добра та зла. Релігійна норма мала багато функцій, серед яких важливою є корекція міжіндивідуальної, міжгрупової, міжродової взаємодії з орієнтацією на ідеальне, зразкове, ціннісне [5, с.244–254].

Козацька повага до Божих законів діяла як на рівні сімейної культури (колядки, щедрівки, Свята Вечеря, писанки, вербна культура, краса Зеленої трійці та ін.), так і на інших рівнях: соціальному (реалізація законів козацької та лицарської честі), державному (Конституція козацька, клятви козацьких парламентарів до гетьманської Ради). Спадкоємність козацької релігійної культури дійшла до наших днів, адже сучасні державно-релігійні свята збереглися й утвердилися не завдяки державним інституціям (які багато століть забороняли її), а завдяки сімейним традиціям [6, с.121-125].

Мета статті – окреслити питання культурно-виховного значення релігійно-сімейних традицій, що здатні привернути увагу до національних патріотичних звершень. Проілюструвати, що свідоме, духовно-патріотичне осмислення сімейно-духовних ідеалів, емоційне сприйняття національних культурно-історичних цінностей є джерелом виховного базису прив'язаності до рідного краю, міста, родини, завдяки чому корегується внутрішньо-бойовий, гумористично-психологічний, незламно-моральний настрій козацького народу. Привернути увагу до необхідності подальшого впровадження курсів духовно-морального спрямування як засобу поглиблення знань про людину та моральні взаємини у суспільстві, основні моральні норми і цінності народу України.

Суспільно-моральний принцип, що включав відданість Вітчизні, любов до роду, відданість народу, релігійну терплячість, духовну великодушність, інтерес до історичної долі, прагнення до досконалості, виховують традиції таких релігійно-сімейних свят, як Катерини, Явдохи, Покрови, Благовіщення, Пилипа, Михайла.

Так Традиції свята Покрови запобігали громадянській кволості, стимулювали до аналізу національних моральних цінностей, уміння керуватися власними роздумами, здатності використовувати національні ідеали та орієнтуватися на загальнолюдські цінності.

Світоглядні позиції традицій Катерини, Покрови, а також Варвари визначали гуманістично-самовдосконалюючу спрямованість особистості, її намагання й прагнення до захисту прав сім'ї, роду, народу, корегували поведінку, дії та звички, що виражалися через ставлення до соціального оточення, до поведінки іншого. Своєрідність світоглядної позиції полягала також у засвоєнні сімейно-родових та національних цінностей (Різдво, Великдень, Трійця, Покрова, Святий вечір) і, звичайно, відображенні життєвих інтересів роду, народу, нації як засобу визначення власної позиції, стосовно життєво-родових явищ, національних подій.

Через реалізацію традицій Трійці світоглядна самопрезентація передбачала певні знання про систему національних істин, що були отримані в результаті засвоєння сімейно-соціального досвіду. Знання відображалися у практично-оцінковій обрядовій мовленнєво-етичній риторично-ораторстві та судженнях, що з точки зору етики відбивали сутність людського пізнання та цінностей суспільства; знання спиралися на переконання.

Самостверджуючі позиції (переконання) ґрунтувалися та розвивалися на ідеалах щодо етики поведінки, відповідальних учинків та дій у певних життєвих ситуаціях. Прикладом до сказаного є дієвість різних традиційних ігор: Пилипівка, Введення, Катерини, Святий вечір, Софії, – аналіз яких фіксує увагу до безкорисливої турботи населення (щонайперше матерів) про носіїв ідеалів громадянсько-відповідальної позиції – кобзарів, які через свою громадянську позицію допомагали їй, жінці, виховувати своїх діток на високих зразках людської гідності, на тому етично-належному рівні, що надавав змогу доторкуватись до історичного, спадкоємно-найкращого в досвіді поколінь. Взаємодія матерів та кобзарів сприяла зростанню молодого покоління на ідеалах обов'язковості як орієнтирів на самовдосконалення, уміння пошанувати своє-національне. У цей день мати подавала зразок своїм діткам, як треба турбуватись про подорожнього, хворого, як на практиці реалізовувати сім справ милосердя, а кобзар у відповідь розповідав про бувале-гідне, співав про високе людське, сприяв доторкуванню до тих неписаних козацьких законів, якими володіли діди, опановують батьки, мають осягнути діти [9, с.7-129; 7, с.46-187].

Серед таких законів була орієнтація на реалізацію законів козацької та лицарської честі: це і увага до релігійної культури, і азимут на вдосконалення людини-горомадянина, і конкретизація ідеального, зразкового, ціннісного у правостосунках; козацький виховний досвід засвідчив свята, де Матір привертає увагу до кращих козацьких цінностей. Серед свят, що навчали не тільки поважати Матір, а й приймати її як соціального наставника, керівника до майбутньої життєво-рольової діяльності, маємо: Пилипівку, Михайла, Варвари, Покрову, Софії.

На свято Пилипівки, за традицією, до матері приходили одружені дочки, які приносили подяку за підготовку до самостійного життя; у цей день треба було пом'янути регіональних героїв, скласти родовідне дерево та інше. На Михайла до матері з подякою приходили одружені сини-приймаки, у цей день поминали козацьку старшину, розповідали про кращих козацьких керманічів. На Варвари приходила вся родина по материнській лінії з презентацією спадкоємності знань про філософське осмислення тимчасових труднощів; зустріч передбачала виокремлення особистісних знань про козацький гумор. На свято Софії та Покрови збирались діти з друзями, молодь, щоб продемонструвати знання про свою національну історію, історію роду, в ці дні поминали всіх козацьких героїв.

Для прикладу, на свято Пилипа приверталась увага до загиблих отаманів, полковників, які оберігали спадкоємно найвищі заповіді українського народу; до такої високої заповіді належав оберіг козацької честі. Честю було не забувати основні ідеї нації: Воля, Віра, Вітчизна. Ганьбою вважалося вмерти не на полі бою, зневажливе ставлення до героїчної історії. Ці заповіді передавалися через традицію, звичай, пісню, перекази від діда-прадіда.

На Михайла йде мова про спадкоємне наслідування кращого, лідерство, умови вияву лідерства. Наслідування – головний напрям самовиховання для молодих людей; яскраві історії про керманічів українського козацтва, що були високоосвіченими людьми. Таким, зокрема, був П. Орлик, що уклав козацьку Конституцію п'ятьма мовами (українською, латиною, польською, французькою, німецькою). Всіма цими мовами він володів вільно; його праці можуть бути умовою фіксації уваги молодого покоління до героїчної долі свого народу, захисників Волі, Віри, Вітчизни, Справедливості. Матір заводила із синами розмову про козацьких керманічів, славному козацьку старшину. Такі розмови були орієнтиром самовиховання, передбачення способів планування роботи над собою. Поминання козацьких керманічів на цих традиційних діях спонукало до самоаналізу, а, значить, і до самовдосконалення; сказане вимагало пошуків презентації власних можливостей чи ініціативних якостей; увага до долі лідерів, керманічів – стимул до ліквідації негативних звичок, корекції рис характеру.

Пошанований був на таких зустрічах гетьман Іван Виговський, який отримав владу з рук Богдана Хмельницького. Його наміри – домогтися цілковитої незалежності від Москви. І. Виговський, передбачливий патріот і політичний діяч, планував заходи, де визначалось, що козаки повинні жити за власними українськими законами; урядовцями можуть бути виключно українці; мають діяти українські друкарні, храми, монастирі, відкритися два університети для українців.

Українські гетьмани мали важливі повноваження та особливі обов'язки, зокрема, це діячі українського державотворення. Найбільш пошанованими в народі були К. Острозький, П. Дорошенко, П. Сагайдачний,

Б. Хмельницький, І. Виговський, І. Мазепа; отамани Муха та І. Сірко, про них співали пісень, складали думи та перекази.

Найголовніше, що було покладено в основу уславлення державотворців, – це розуміння суперечностей між досягнутим та бажаним майбутнім, здатність використовувати кожну вільну хвилину як для особистісного, так і для суспільно-корисного розвитку. На свято Михайла розповідали про все найкраще з того, що хто знав про своїх гетьманів.

У козацькій педагогіці й козацькому фольклорі існували так звані дні пам'яті. Вони відзначалися на Пилипівку, а також через тиждень після Великодня. У ці дні поминали не лише тих козаків, які загинули, захищаючи рідну землю, але й тих, що згинули на чужій землі. Подібне трапилося, коли під час російсько-польської війни в 1733 році, коли взяли росіяни козаків як солдатів на війну, і в ній їх загинуло 30 тисяч. Таке згадували в переказах, піснях лірників та кобзарів, а старі люди роздавали їжу на поминання їхніх душ. Було й навпаки: родина відносила до одиноких, старих людей їжу з пилипівського столу і просила пом'янути цією їжею козаків, що залишилися лежати на чужій землі. Така традиція в народі називалася “сьома справа милосердя”. Поминали також тих, хто загинув у “Ляховичанському казані” (битва під Ляховичами), став “Дербентською трояндою” (у 1725 р. під Дербентом стояло 6790 козаків, померло 5183), поминали тих, кого “Сулацьке лишенько проковтнуло” (у 1723 р. 10 тисяч козаків було забрано в Сулацький похід). А ще люди поминали покійних під назвою “Очаківське серце” (у російсько-турецькій війні 1838 р. загинуло 8 тисяч запорожців; невідомо, скільки взято на битву під Очаковом, але покалічено там 18 тисяч козаків; у пам'ять про цю подію в народі навіть названо рослину “Невинне очаківське серце”). Поминали в народі й козаків, які згинули на так званих каналних роботах, копаючи на примусових роботах в Росії [8, с.47-115; 4, с.24-25].

Носіями кращих героїчно-успадкованих традицій двадцятого століття були представники “Вільного козацтва”, які ідею “Воля, Вітчизна, Віра” презентували понад усе. Кость Блакитний, Яків Водяний, Ананій Волинець, Чорний Ворон, Яків Гальчевський-Орел, Трохим Голий, Мефодій Голик-Залізник, Юрій Горліс-Горський, Іван Гонта, Никифір Григор'єв, Семен Гризло, Антін Грозний, Андрій Гулий-Гуленко, Ларіон Завгородній, які діяли в 1917-1920 роках й відродили ідею “Воля, Вітчизна, Віра” майже на всій території України. Більшовицька Росія ввела свої війська на територію України в 1917-1920 роках, обіцявши до цього право України на відокремлення, але обіцянка закінчилась окупацією. Тоді майже в кожній області стали створюватися громади під назвою “Вільне козацтво”. Метою таких козацьких громад були захист українського населення від пограбування продрозкладкою, захист української мови, духовного надбання, звичаїв та культурних традицій, про що йдеться у дослідженнях Р. Коваля [3].

Саме національні етновиховні традиції сприяють формуванню найважливішої риси людини-патріота, людини-громадянина – совісті (як по-

казує практика сучасної взаємодії населення з учасниками Революції Гідності, героями АТО): відчуття необхідності турботи про ближнього, неприйняття байдужості, намагання внести свій особистий (хоч маленький) вклад у справу захисту незалежності рідної держави. Реалізація обов'язку залишає по собі позитивно-добрі спогади, осмислення значимості своєї діяльності, свідоме підпорядкування загально-моральному порядку життя.

Засоби козацьких свят запобігали спустошенню національної пам'яті, нівеляції національної ідеї, неповаги до соціальних норм, бездієвості громадського контролю. Такі засоби, як народні перекази, усна народна творчість, лірництво, кобзарство, оберігали людську пам'ять від знецінення. Це, у свою чергу, виховувало патріотизм, шляхетність, прагнення оберігати рідну землю від нищення та поважати звичаєво-сімейні традиції.

За часів незалежності України інтерес до релігійно-сімейного, козацько-обрядового виховання посилюється, що знайшло своє відображення у викладанні в навчально-виховних закладах курсів духовно-морального спрямування. Декілька років ці курси викладалися за програмами регіонального рівня. У Запорізькій області це був курс "Основи православної культури", моніторинг за його впровадження в навчально-виховний процес НВЗ Комунарського району м. Запоріжжя протягом чотирьох років експерименту (2003-2008 рр.) показав, що учні та їх батьки в цілому позитивно сприймають викладання курсу, оскільки він є дисципліною навчально-виховного та культурологічного спрямування, яка вибудовується як спосіб допомоги учню в закладенні фундаменту власних життєвих цінностей. Як результат Рішенням Запорізької обласної ради від 31.03.2011 року №29 "Про викладання факультативного курсу "Основи християнської культури" в навчально-виховних закладах Запорізької області було "рекомендувати управлінню освіти і науки обласної державної адміністрації, міським радам (міст обласного значення), районним радам, районним державним адміністраціям сприяти впровадженню викладання курсу в навчально-виховних закладах Запорізької області" [1, с.192].

З 2012/13 н. р. викладання курсів духовно-морального спрямування здійснюється за програмами, які мають гриф МОН України, і які педагоги можуть обирати самостійно. Викладання розпочиналося лише за програмами, а зараз вчителі мають повне навчально-методичне забезпечення (підручник, хрестоматія, робочий зошит) для учнів 1-7 класів, але з 2012/13 н. р. в Запорізькій області відбувається поступове зменшення кількості учнів, яким викладають курси духовно-морального спрямування.

У 2015/16 н. р. в Запорізькій області 159 383 учні навчаються у 600 навчально-виховних закладах, отже курси з основ християнської культури вивчаються лише приблизно 3% учнів в 11% шкіл.

Таблиця 1

Курси духовно-морального спрямування у НВЗ Запорізької області

№ з/п	Навчальний рік	Кількість НВЗ	Кількість класів	Кількість учнів	Кількість вчителів
1	2006/07	83	448	10206	98
2	2007/08	104	477	9862	135
3	2008/09	117	424	7883	135
4	2009/10	99	487	9467	137
5	2010/11	100	446	9492	114
6	2011/12	113	433	7807	124
7	2012/13	105	450	8358	139
8	2013/14	95	304	7308	103
9	2014/15	79	284	6741	93
10	2015/16	69	244	4445	91

Насамперед це викликано тим, що відношення директорів НВЗ та керівників відділів освіти до викладання курсів даної категорії є прагматичним: їх скорочують у першу чергу при необхідності економити або ж варіативну складову шкільних програм використовують для збільшення занять з англійської мови, математики тощо. І це стосується також курсу “Етика”, який після виведення з інваріантної складової шкільних програм у 2013 р., вивчається лише у 138 (23%) навчально-виховних закладах Запорізької області.

Отже саме розширення викладання курсів духовно-морального спрямування здатне допомогти, у формуванні високоморальної особистості, яка плекає українські традиції, духовні цінності, володіє відповідними знаннями, вміннями та навичками, людини і громадянина високої національно-патріотичної свідомості з почуттям відданості своїй державі.

Висновки. Таким чином від української родини, сім’ї, зокрема Матері, виокремлювались основи здорового способу життя, неповторність побуту козацького роду, дидактична спрямованість взаємозв’язку креативної культури побутового самовираження з відповідальним ставленням до природного оточення, до своїх обов’язків перед сім’єю, родиною, громадою; через відчуття роду, релігійну налаштованість виокремлювалися світлий образ Вітчизни, відповідальність перед людьми, Богом, спрямованість до участі у процесах розбудови національної культури, визначався сенс приходу на землю. Звідси вікова пошана до Матері, родових звичаїв визнавалась своєрідним, але непорушним засобом символічної національної культури, яка через систему релігійних свят корегувалась груповим творцем – релігійно-сімейною, козацькою обрядовою культурою.

Наша країна йде шляхом оновлення, намагається зберегти та утвердити демократичні ідеали та гуманістичні принципи цивілізованого суспільства, стати гідним членом європейського співтовариства. В той же час пропаганда насилля в ЗМІ, меркантильне відношення до людського життя та навколишнього середовища, руйнація моральних цінностей негативно

впливають на свідомість підростаючого покоління. Тому є дуже актуальним викладання світоглядних дисциплін у школі, оскільки саме на цих уроках можна створювати умови для формування моральних та духовних орієнтирів у школярів, зміцнення громадянської позиції та патріотичних переконань завдяки вивченню релігійно-сімейних традицій рідного народу.

Список використаної літератури

1. Гура С. П. Методичні рекомендації щодо вивчення курсів духовно-морального спрямування в навчально-виховних закладах Запорізької області у 2015/16 н. р. / Основні орієнтири розвитку системи освіти Запорізької області у 2015-2016 навчальному році : метод. рекомендації : у 4-х ч. / упоряд. В. Я. Ястребова, Т. Г. Верозубова. – Частина II. Навчально-методичне забезпечення загальної середньої освіти. – Запоріжжя : Кругозір, 2015. – 300 с. : Іл., табл. – С.190-208.
2. Євтух М., Стефанюк С. Правові основи української педагогіки: етика та соціальні норми : навчальний посібник. Книга третя / М. Б. Євтух, С. К. Стефанюк. – Одеса : ОАНЗ ім. О. С. Попова, 2011. – 311 с.
3. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю: 33 біографії [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://unknownwar.info/_435/
4. Крупицький Б. Гетьман Данило Апостол та його доба. – Авгсбург, 1948. – 192 с.
5. Стефанюк С. К. Регіональні обряди – засоби етнопедагогіки : Навч. посібник. – Харків : ХДПУ, 1994. – С. 244-254.
6. Стефанюк С. К. Свято-урок “Введення” // Вісник. Інформаційно-методичне видання. – Х., 1995. – № 9. – С. 121-125.
7. Стефанюк С. К. Українське народознавство (Практичне народознавство) : Посіб. для вчителя / Стефанюк С. К. – Х. : ББН, 2003. – 271 с.
8. Стефанюк С., Старжинський С. Основи козацької педагогіки : навч. посіб. / С. К. Стефанюк, С. В. Старжинський. – Х. : Кроссроуд, 2008. – 185 с.
9. Формування творчої особистості засобами етнопедагогіки : методичні рекомендації / М-во освіти України, ІСДО ; укл. С. К. Стефанюк. – Київ, 1995. – 176 с.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2015.

Стефанюк С. К. Гура С. П. Религиозно-семейные традиции – способ проявления патриотического мировосприятия

В статье рассматриваются вопросы культурно-воспитательного значения религиозно-семейных традиций. Проиллюстрированы определяющие факторы гражданской активности, которые презентуются через совокупность разнообразных аспектов жизнедеятельности семьи и которые являются источником готовности молодежи к созданию благ общества, жизнеспособной позиции в развитии будущего Отечества.

Ключевые слова: *религиозно-семейные традиции, патриотизм, единство обучения практики и деятельностной культуры, национально-воспитательная школа, курсы духовно-нравственной направленности.*

Stefaniuk S., Gura S. Religious Family Tradition is a Means of Expression of Patriotic Outlook

The article considers issues such as cultural and educational value of religious and family traditions. The defining factors allocation of civil activity are illustrated, are represented on set of versatile aspects of activity of a family which are a source of educational basis of readiness of youth for creation of the benefits of society, a viable position in development of our Motherland's future.

It is noted that the conscious, spiritual and patriotic judgment of family and spiritual ideals, emotional perception of national cultural historical values are the source of educational basis of attachment to the native land, the cities, families thanks to what it is corrected internally fighting, comic and psychological, indestructible and moral mood of the Cossack.

The attention is drawn to further introduction necessity of courses of a spiritual and moral orientation in teaching and educational process of schools as means of increasing knowledge of pupils of the person and the moral relations in society, the main moral standards and values of the people of Ukraine and mankind in general, culture of communication and behavior. A way of updating which is gone by Ukraine to become the worthy member of the European community, it is impossible without understanding of own advantage and pride of the country, and it is memory of outstanding people, centuries-old achievements of national culture.

Key words: *religious and family traditions, Ukrainian Cossack ceremonial culture, patriotism, unity of training practice and culture activity, national educational school, courses of the spiritual and moral direction.*